

**AYOLLAR VA BOLALARGA NISBATAN KIBERZO'RAVONLIKNING
IJTIMOIY-FALSAFIY OQIBATLARI (AQSH VA BUYUK BRITANIYA
TAJRIBASI ASOSIDA)**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8286227>

Alimov Sardor Komil o'g'li

*"Oila va xotin-qizlar" ilmiy-tadqiqot instituti
bo'lim boshlig'i, falsafa fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya.

Mazkur maqolada global ijtimoiy muammolardan biri bo'lgan kiberzo'ravonlikning ijtimoiy oqibatlari, uning oldini olish bo'yicha AQSh va Buyuk Britaniya mamlakatlarida amalga oshirilayotgan ishlar yoritib berilgan. Muallif kiberzo'ravonlikning ayollar va bolalarga nisbatan sodir bo'lishining og'ir oqibatlariga e'tibor qaratgan.

Annotation.

This article describes the social consequences of cyber violence, which is one of the global social problems, and the work being done in the USA and Great Britain to prevent it. The author focused on the serious consequences of cyber violence against women and children.

Аннотация.

В данной статье описаны социальные последствия кибербуллинга, являющегося одной из глобальных социальных проблем, и работа, проводимая в США и Великобритании по его предотвращению. Автор акцентировал внимание на серьезных последствиях кибернасилия в отношении женщин и детей.

Kalit so'zlar.

kiberzo'ravonlik, kiberbulling, kibermakon, kiberstalking, bolalar, ayollar, AQSh, Buyuk Britaniya

Keywords

cyber violence, cyberbullying, cyberspace, cyberstalking, children, women, USA, UK

Ключевые слова

кибернасилие, кибербюллинг, киберпространство, киберсталкинг, дети, женщины, США, Великобритания

KIRISH

Bugungi kunda globallashuv tufayli butun dunyo bo'yicha dolzarb ahamiyat kasb etib borayotgan, bir vaqtning o'zida virtual makon hamda real makonga

daxldor bo'lgan ijtimoiy, axloqiy, huquqiy muammolardan biri kibezo'rvonlik hisoblanadi. Real hayotdagi elementlarning virtual hayotga o'tish imkoniyati hamisha ijobiy oqibatlariga olib kelmaganidek, kibermakondagi insonlarga nisbatan kibertahdidlarning mavjudligi bugungi kunda asosiy ijtimoiy muammolardan biriga aylanib, falsafiy jihatdan mazkur muammoni tahlil etish dolzarb ahamiyat kasb etib bormoqda. Kiberzo'rvonlikning ko'plab turlari mavjud bo'lib, kiberstalking, kiberharrasment, doksing, kibertrolling, kiberbulling⁷⁰ kabilar shular jumlasidan.

Zo'rvonlikning ushbu turi hozirgi davrda texnologiyalarning keng ko'lamda rivojlanishi va aholining aksar qatlami ijtimoiy tarmoqdan foydalanishi bilan bog'liq. Chunki internet inson yashash tarzini o'zgartirib, u orqali muttasil davom etuvchi, takroriy va uzoq vaqt davomida birovning sha'ni va qadr-qimmatini kamsituvchi harakatni amalga oshirish ham mumkin⁷¹. Ayniqsa, mazkur holatning ayollar va voyaga yetmagan bolalarga nisbatan sodir bo'lishi og'ir ijtimoiy, huquqiy, psixologik oqibatlariga olib keladi.

ASOSIY QISM

Bugungi kunda kiberzo'rvonlikka qarshi kurash bir mamlakatning muammosi emas, balki insoniyat birlashgan holatda kurashishi zarur bo'lgan global ijtimoiy muammoga aylandi. Dunyoning mazkur sohada yetakchi mamlakatlar deb hisoblanuvchi AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya kabi mamlakatlarning tajribasini o'rganish ayollar va bolalarga nisbatan sodir etilgan kiberzo'rvonlikka qarshi kurash, mazkur holatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

AQSh - dunyodagi iqtisodiy jihatdan eng taraqqiy etgan mamlakatlardan biri. Shu bilan bir qatorda, mamlakatda kiberxavfsizlik masalasiga ham alohida e'tibor qaratiladi. Xususan, AQSh Birlashgan Millatlar Tashkilotining **Xalqaro elektraloqa ittifoqi** tomonidan **2020-yilda** e'lon qilingan kiberxavfsizlik darajasi bo'yicha **Global kiberxavfsizlik indeksi (Global Cybersecurity Index)**da **|1-o'rinni** egallagan⁷².

Mamlakatda kiberxavfsizlik darajasi yuqori bo'lgani bilan kiberzo'rvonlik, xususan, bolalarga nisbatan zo'rvonlik bo'yicha ko'plab muammolar mavjud. Misol uchun, mamlakatda umrining ma'lum bir davrida kiberbullingni boshdan kechirgan shaxslar **2007-yildagi 18% dan 2019-yilga kelib 37% gacha, ikki baravar**

⁷⁰ Alimov, S. K., & Alimova, N. R. (2023). KIBERSTALKING: TURLARI, KO'RINISHLARI VA IJTIMOY OQIBATLARI. Academic Research in Educational Sciences, 4(7), 106–113.

⁷¹ Arifova, A. (2022). KIBER ZO 'RAVONLIKDAN BOXABARMISIZ?. Евразийский журнал академических исследований, 2(9), 46-48.

⁷² https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2021-PDF-E.pdf

ko'proqqa oshgan⁷³. Kiberbullingga uchragan o'quvchilarning **60% dan ortig'i** bu ularning maktabda o'qish va o'zini xavfsiz his qilishida katta salbiy ta'sir ko'rsatganini aytgan⁷⁴. AQSh o'smirlarining **59 foizi Internetda haqorat yoki ta'qibga** uchragan va **90 foizdan ortig'i** bu ularning yoshidagi odamlar uchun asosiy muammo deb hisoblaydi⁷⁵. O'smirlarning deyarli **24 foizi (o'rta maktab o'quvchilarining 4 nafardan 1 nafari)** internetda **seksting** ya'ni shahvoniy tasvirni yuborishni so'rash holatiga duch kelgan⁷⁶. O'quv yili davomida maktabda haqoratlangani haqida xabar bergan 12-18 yoshdagi o'quvchilarning **15 foizi onlayn yoki matn orqali** haqoratlangan. O'rta maktab o'quvchilarining taxminan **14,9 foizi** so'rovdan oldingi **12 oy ichida** elektron zo'ravonlikka uchragan⁷⁷.

AQShda kiberzo'ravonlikning ko'plab turlari uchraydi. Ular orasida **kiberstalking, kiberbulling, doksing** kabilarni ajratib ko'rsatish mumkin. AQShda kiberstalking va kiberbulling **bo'yicha yaxlit federal qonun qabul qilinmagan**. O'z navbatida, mamlakatdagi har bir shtat o'z yurisdiksiyasidan kelib chiqib, kiberzo'ravonlikka qarshi qonunlar qabul qilgan, turli ko'rinishda jazo belgilagan. **50 ta shtatdan 49 tasida** zo'ravonlik (bulling) bo'yicha qonunlar mavjud⁷⁸.

Kiberstalking va kiberbulling tushunchalari o'rtasida AQSh qonunchiligida farq deyarli mavjud emas. Asosiy farq yoshga bog'liq bo'lib, kattalarga nisbatan sodir etilsa, kiberstalking, bolalarga nisbatan sodir etilsa esa kiberbulling sifatida tasniflanadi.

Yaxlit federal qonun bo'lmasada, umumiy **AQSh kodeksining jinoyatchilikka bag'ishlangan 18 kitobida** kiberzo'ravonlikka taalluqli bo'lgan qator moddalar, bandlar kiritilgan. Masalan, **18 AQSh Kodeksi 2261A modda (18 USC § 2261A)**sida stalking (ta'qib)ning tarkibida kiberstalkingga oid 2-band mavjud bo'lib, mazkur qonun (modda) **AQSh Kongressi** tomonidan 2011-yilda qabul qilingan. Unga ko'ra kibermakondagi stalking umumiy stalkingning bir ko'rinishi sifatida tasniflanadi hamda *"boshqa shaxsni o'ldirish, jarohat yetkazish, bezovta qilish yoki qo'rqitish maqsadida pochadan, har qanday interaktiv kompyuter xizmatidan yoki elektron aloqa xizmatidan foydalanish"* sifatida ta'riflangan.

AQShda kiberzo'ravonlikka qarshi turli davlat va nodavlat organlari shug'ullanishadi. **Politsiya, shtat va federal darajadagi huquqni muhofaza qilish organlari, sudlar** shular qatorida. Shuningdek, **AQSh Sog'liqni saqlash va aholiga**

⁷³ <https://cyberbullying.org/school-bullying-rates-increase-by-35-from-2016-to-2019>

⁷⁴ <https://cyberbullying.org/federal-commission-on-school-safety>

⁷⁵ <https://www.pewresearch.org/internet/2018/09/27/a-majority-of-teens-have-experienced-some-form-of-cyberbullying/>

⁷⁶ <https://cyberbullying.org/teen-sexting-research-2016-2019>

⁷⁷ <https://www.stopbullying.gov/resources/facts>

⁷⁸ <https://www.stopbullying.gov/resources/laws>

xizmat ko'rsatish departamenti kiberbulling bo'yicha federal yurisdiksiya, maktablar va bolalarning holati bo'yicha ma'lumotlar beradi, kiberbulling qarshi kurashishda maslahat va ko'rsatmalar taqdim etadi⁷⁹.

PACER Milliy zo'ravonlikni oldini olish markazi (PACER's National Bullying Prevention Center) – 2006-yilda tashkil topgan. Bolalar, ota-onalar, o'qituvchilar uchun **bepul ma'lumotlar, tadbirlar va mahsulotlarni** taqdim etadi⁸⁰. PACER Milliy zo'ravonlikni oldini olish markazining **boshlang'ich sinf o'quvchilari** uchun mo'ljallangan <https://pacerkidsagainstabullying.org/> va **o'smirlar uchun mo'ljallangan** <https://pacerteensagainstabullying.org/> saytlari ham mavjud. Mazkur saytlarda o'quvchining yosh xususiyatidan kelib chiqib kontent shakllantiriladi. Kiberbulling nima ekanligi, bunday holatda nima qilish kerakligi interaktiv usullar bilan tushuntiriladi.

AQShda kiberzo'ravonlik va kiberbulling bilan bog'liq holatda jabrlanuvchilarga ko'mak berish bilan shug'ullanadigan ko'plab nodavlat tashkilotlar, fuqarolik jamiyati institutlari ham mavjud.

Megan Mayer jamg'armasi – 2007-yil dekabr oyida Tina Mayer tomonidan asos solingan. Asosiy faoliyati **kiberbulling, kiberzo'ravonlik va o'z joniga qasd qilishni tugatish harakatlarini qo'llab-quvvatlash**. Turli xayriya tadbirlari, sport musobaqalari, ommaviy nutqlar, grantlar tashkil etadi. Targ'ibot tadbirlarida 600 mingga yaqin auditoriyani qamrab olgan. Shuningdek, **psixoterapevtik yordam berish** ham tashkil etilgan⁸¹.

PEN America – AQShdagi eng yirik yozuvchilar, ijodkorlar, san'at vakillari uyushmasi. Faoliyatining bir yo'nalishi **yozuvchi ayollarni onlayn zo'ravonlik va ta'qibdan himoya qilish**. Maslahatlar, onlayn jamiyatlar tuzishni qo'llab-quvvatlaydi, ijtimoiy tarmoqlarda **chellendjlar** va **aksiyalar** (masalan, #shewrites chellendji)tashkil etadi⁸².

Kiberbulling tadqiqot markazi (Cyberbullying Research Center) - **prof. Samir Hinduja** va **prof. Justin V. Patchin** tomonidan 2002-yilda tashkil etilgan. 2005-yildan sayt ishga tushirilgan. Markaz kiberbullingga oid **tadqiqotlar** o'tkazadi, **200 dan ortiq** tashkilotlar bilan hamkorlik qiladi. Markazning sayti o'smirlar o'rtasida kiberbullingning tabiati, ko'lami, sabablari va oqibatlari haqida dolzarb ma'lumotlarni taqdim etishga bag'ishlangan. Sayt **ota-onalar, o'qituvchilar, ruhiy salomatlik bo'yicha mutaxassislar, huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari**

⁷⁹ <https://www.stopbullying.gov/>

⁸⁰ <https://www.pacer.org/bullying/>

⁸¹ <https://www.meganmeierfoundation.org/>

⁸² <https://onlineharassmentfieldmanual.pen.org/>

va yoshlar bilan ishlaydigan boshqa shaxslar (shuningdek, **yoshlarning o'zlari**) uchun manba bo'lish uchun mo'ljallangan⁸³.

Buyuk Britaniya – dunyodagi yana bir iqtisodiy jihatdan eng taraqqiy etgan mamlakatlardan biri. B.Britaniya Birlashgan Millatlar Tashkilotining **Xalqaro elektraloqa ittifoqi** tomonidan **2020-yilda** e'lon qilingan kiberxavfsizlik darajasi bo'yicha **Global kiberxavfsizlik indeksi (Global Cybersecurity Index)**da **2-o'rinni** egallagan⁸⁴.

O'z navbatida, Britaniyada bolalar va ayollarga nisbatan **kiberbulling, doksing** va boshqa shu kabi **kiberzo'ravonlik turlari** dolzarb muammolar hisoblanadi. Britaniyada kiberzo'ravonlikka qarshi yaxlit qonun qabul qilinmagan bo'lsada, mavjud qonunchilik tizimi onlayn zo'ravonlikni ham tartibga soladi.

Buyuk Britaniyadagi **12 yoshdan 15 yoshgacha** bo'lgan bolalarning **yarmidan ko'prog'i so'nggi bir yil ichida** qo'rqitish, ta'qibning qandaydir shakllariga, jumladan, **kiberbullingga** duch keldi. Milliy Ijtimoiy Tadqiqotlar Markazi tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, yoshlarning **47 foizi 14 yoshigacha** kamida bir marotaba kiberzo'ravonlikka duchor bo'lganligi haqida xabar berishgan. Xuddi shu tadqiqotga ko'ra, o'sha yosh guruhidagi **qizlar o'g'il bolalarga qaraganda** ko'proq haqoratlanadi⁸⁵.

Kiberbulling qurbonlari uchun xayriya bilan shug'ullanuvchi tashkilot – **Cybersmile Foundation** ma'lumotlariga ko'ra, Angliya va Uelsda **har 20 daqiqada 10 yoshdan 19 yoshgacha bo'lgan bir bola** o'z joniga qasd qilishga urinadi, Buyuk Britaniyada **har uchinchi bola kiberbullingdan** aziyat chekadi⁸⁶.

Britaniyada kiberzo'ravonlik yoki uning konkret biror turi bo'yicha **maxsus qonun mavjud emas**. Shuningdek, kiberzo'ravonlikka **aniq yuridik ta'rif berilmagan**⁸⁷. Britaniya hukumati **offlayn rejimda noqonuniy bo'lgan narsalar Internetda ham noqonuniy hisoblanishi bo'yicha umumiy huquqiy tamoyilga** amal qiladi⁸⁸. Shundan kelib chiqib, ko'plab qonunlarda g'ayriqonuniy hisoblangan xatti-harakatni Internetda sodir etish ham mumkin emasligi bo'yicha bandlar kiritilgan. Misol uchun:

- **"Ta'qibdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonun** (Protection from Harassment Act 1997) – 1997-yilda Britaniya parlamenti tomonidan qabul qilingan va Qirolicha tomonidan imzolangan. Mazkur qonunga **2012-yil 25-noyabrda**

⁸³ <https://cyberbullying.org/about-us>

⁸⁴ https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2021-PDF-E.pdf

⁸⁵ <https://www.nationalbullyinghelpline.co.uk/cyberbullying.html>

⁸⁶ <https://www.internetsafetystatistics.com/anti-cyberbullying-laws-in-uk/>

⁸⁷ <https://anti-bullyingalliance.org.uk/tools-information/all-about-bullying/bullying-and-law/online-bullying-and-law>

⁸⁸ Pat Strickland Jack Dent. Online harassment and cyber bullying// BRIEFING PAPER. 2017. P. 7. <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-7967/CBP-7967.pdf>

kiberstalking bo'yicha band qo'shilib, o'zgartirish kiritilgan (**2A modda 3 qism d bandi**). Unga ko'ra:

Quyida, ta'qib qilish bilan bog'liq bo'lgan harakatlar yoki harakatsizlik misollari keltirilgan:

(d) shaxs tomonidan internet, elektron pochta yoki boshqa elektron aloqa shakllaridan foydalanishni kuzatish;

Mazkur huquqbuzarlikni sodir etganda, quyidagi jazo turlari qo'llanilishi belgilangan:

• *51 haftadan ko'p bo'lmagan ozodlikdan mahrum qilish;*

• *Standart shkala bo'yicha 5-darajadan oshmaydigan (5 000 funt-sterlinggacha) jarima;*

• *har ikkala jazo bir vaqtning o'zida*⁸⁹.

Britaniyada yoshlar va bolalarga nisbatan kiberzo'ravonlikka qarshi kurash kampaniyalari "**Britaniya bolalarning Internetdan foydalanishlari uchun eng xavfsiz mamlakatga aylanadi**" g'oyasi asosida amalga oshiriladi⁹⁰. Britaniyada kiberzo'ravonlikka qarshi ko'plab dasturlar, tashkilotlar siyosati ishlab chiqilgan.

Masalan, mamlakatda **2016-2021-yillarga mo'ljallangan Milliy kiberxavfsizlik strategiyasi** qabul qilinib amalga oshirilgan (byudjeti – **1,9 mlrd funt-sterling**). Strategiya asosida **Milliy kiberxavfsizlik dasturi** ishlab chiqilgan (byudjeti – **1,3 mlrd funt-sterling**). Strategiya **12 ta strategik natijaga** erishishni maqsad qilgan⁹¹.

Shuningdek, **2018-yilda Qirollik prokuratura xizmati (The Crown Prosecution Service (CPS))** tomonidan **Ijtimoiy tarmoqlar va boshqa elektron kommunikatsiyalar foydalanish bo'yicha yo'riqnomalar** ishlab chiqilgan bo'lib, oxirgi marotaba **2022-yil 19-dekabr va 2023-yil 9-yanvar** kunlari qayta ko'rib chiqilgan⁹².

Umuman olganda, Buyuk Britaniyada ko'plab davlat va nodavlat tashkilotlar onlayn zo'ravonlik, kiberbulling va boshqa shu kabi masalalarda faoliyat yuritib keladi. Ular jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- **Milliy kiberxavfsizlik markazi** – **2016-yil 3-oktyabr** kuni tashkil etilgan bo'lib, B.Britaniyaning **hukumatiga tegishli** tashkilot hisoblanadi⁹³.

Asosiy vazifasi – davlat va xususiy sektorga kompyuter xavfsizligi tahdidlaridan qochish bo'yicha maslahat va yordam ko'rsatish.

⁸⁹ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1997/40/section/2A>

⁹⁰ DCMS, Government launches major new drive on internet safety, 27 February 2017. <https://www.gov.uk/government/news/government-launches-major-new-drive-on-internet-safety>

⁹¹ <https://publications.parliament.uk/pa/cm201719/cmselect/cmpubacc/1745/1745.pdf>

⁹² <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/social-media-and-other-electronic-communications>

⁹³ <https://www.ncsc.gov.uk/>

Shtab-kvartirasi - London shahrida, 1000 dan ortiq xodimi mavjud. Yillik byudjeti - 1,9 mlrd funt-sterling⁹⁴.

- **Qirollik prokuratura xizmati** (The Crown Prosecution Service (CPS)). Prokuratura kiberzo'rvonlikka qarshi targ'ibot materiallarini tayyorlash va amaliy faoliyatda kiberzo'rvonlikka qarshi kurash bilan shug'ullanadi.

- **Britaniya ta'lim departamenti** (Department for Education) - **ota-onalar, tarbiyachilar⁹⁵, o'qituvchilar va maktab xodimlari⁹⁶** uchun yo'riqnomalar ishlab chiqilgan.

- **Milliy kiber jinoyatlar bo'limi** (The National Cyber Crime Unit (NCCU)) - **2013-yilda tashkil etilgan Milliy jinoyat agentligining bo'linmasi**. Kiber jinoyatning har qanday turi, shu jumladan, kiberzo'rvonlikka qarshi kurashadi.

Nodavlat tashkilotlar:

- **Bolalarga nisbatan shafqatsizlikning oldini olish jamiyati** (National Society for the Prevention of Cruelty to Children (NSPCC)) - **"Bolalarni zo'rvonlik va kiberbullingdan himoya qilish"** mavzusida onlayn treninglar, o'quv kurslari tashkil etadi. Bugungi kunda jamiyat saytida **40 ga yaqin** turli mavzularda va turli formatlarda treninglar joylashtirilgan⁹⁷. Shuningdek, jamiyat bolalarga nisbatan zo'rvonlik, jumladan, kiberzo'rvonlik bo'yicha **quyidagi xizmatlarni taklif etadi:**

- *bolalar va oilalar bilan bevosita ishlash;*
- *bolalarni himoya qilish bo'yicha maslahatlar berish;*
- *maktab va kollejlarda uchun xizmatlar;*
- *hududiy va mahalliy hamjamiyatlarni qo'llab-quvvatlash.*

- **Axborot xavfsizligi forumi** (The Information Security Forum (ISF)) - axborot xavfsizligi masalasi bo'yicha **mustaqil tashkilot** hisoblanadi. **30 yildan ortiq** vaqt davomida axborot xavfsizligi bo'yicha **ilg'or tadqiqotlar o'tkazish, konsalting xizmatlari** bilan shug'ullanadi⁹⁸.

- **Childnet - Britaniyada joylashgan xayriya tashkiloti** bo'lib, u bolalar, yoshlar va oilalarning onlayn faoliyatlarini qo'llab-quvvatlaydi. **1997-yildan** buyon faoliyat yuritadi. **Asosiy vazifasi** - internetni bolalar va yoshlar uchun ajoyib va xavfsiz joyga aylantirishda boshqa tashkilotlar bilan hamkorlik qilishdan iborat. Shuningdek, tashkilot **quyidagilarni amalga oshiradi:**

⁹⁴ [https://en.wikipedia.org/wiki/National_Cyber_Security_Centre_\(United_Kingdom\)](https://en.wikipedia.org/wiki/National_Cyber_Security_Centre_(United_Kingdom))

⁹⁵ https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/444865/Advice_for_parents_on_cyberbullying.pdf

⁹⁶ https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1069987/Cyberbullying_Advice_for_Headteachers_and_School_Staff_121114.pdf

⁹⁷ <https://learning.nspcc.org.uk/child-abuse-and-neglect/bullying#skip-to-content>

⁹⁸ <https://www.securityforum.org/>

- **3-18 yosh orasidagi** bolalar va ularning ota-onalari, o'qituvchilar uchun **targ'ibot tadbirlarini** tashkil etish;

- **o'quv-seminarlarini** o'tkazish;

- Britaniyada **Xavfsiz Internet kuni** tadbirlarini muvofiqlashtirish;

- B.Britaniya **Internet xavfsizlik Kengashi** va **Meta xavfsiflik bo'yicha maslahat kengashi Ijroiya kengashida** faoliyat olib borish va boshqalar⁹⁹.

Umuman olganda, Britaniyada kiberzo'rvonlik holatlaridan **ayollarni va bolalarni ogohlantirish** bo'yicha ko'plab ishlar amalga oshirilgan. Xususan, **Angliya va Uelsda** 2006-yildagi "**Ta'lim va tekshiruvlar to'g'risida**"gi qonunning **89-bo'limiga** binoan, maktablarda yaxshi xulq-atvorni rag'batlantirish va o'quvchilar o'rtasida zo'rvonlikning barcha shakllarini oldini olish **siyosat (dastur) bo'lishi kerak**¹⁰⁰.

2012-yilda o'zgartirilgan **Mustaqil maktab standartlari (Angliya) bo'yicha Nizom akademiyalar va boshqa turdagi mustaqil maktablardan zo'rvonlikka qarshi strategiyaga** ega bo'lishini talab qiladi¹⁰¹. **Ichki ishlar vazirligi** 2015-yilda Angliya va Uelsdagi maktab o'qituvchilari uchun **kiberzo'rvonlik** va uning oldini olish bo'yicha **qo'llanma ishlab chiqqan**¹⁰².

Bolalar kiberzo'rvonlik holatlariga uchraganda quyidagi davlat va nodavlat muassasalarga murojaat qilishi mumkin:

- <https://www.iwf.org.uk> – **Internet Watch Foundationning** kiberzo'rvonlik haqida elektron murojaat;

- **Childline 0800 1111** – bolalar telefon liniyasiga qo'ng'iroq;

- <https://www.ceop.police.uk/safety-centre> - politsiyaning bolalar xavfsizligi bo'limiga murojaat va boshqalar.

XULOSA

Ayollar va bolalarga nisbatan sodir etiladigan kiberzo'rvonlikning oldini olish va unga qarshi kurashish bo'yicha AQSh va Buyuk Britaniya tajribasini o'rganib, quyidagi taklif va tavsiyalarni taqdim etish mumkin:

1. Aholining, xususan **bolalar va xotin-qizlarning** kiberzo'rvonlik, uning turlari, shakllari, kiberzo'rvonlikka uchraganda nimalar qilish zarurligi kabi ma'lumotlar joylashtirilgan, **to'g'ridan to'g'ri tegishli organlarga murojaat qilish, psixologik yordam ko'rsatish imkoniyati** mavjud bo'lgan **ixtisoslashtirilgan saytlar yaratish.**

⁹⁹ <https://www.childnet.com/>

¹⁰⁰ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/40/contents>

¹⁰¹ <https://www.legislation.gov.uk/uksi/2012/2962/contents/made>

¹⁰² https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/414118/NSPCC_online_abuse_and_bullying_prevention_guide_3.pdf

2. Kiberzo‘ravonlik turlari, xususan, kiberbulling, kiberstalking, doksing, harrasment va boshqalar hamda ularning ijtimoiy-huquqiy oqibatlarini haqida dastlabki tasavvur paydo bo‘lishi maqsadida **maktablarda yuqori sinf o‘quvchilari uchun maxsus kurslar, interaktiv metodlarga asoslangan seminar-treninglar tashkil etish.**

3. Kiberzo‘ravonlikning oldini olish, uning oqibatlarini yumshatishga qaratilgan loyihalar uchun **grantlar e‘lon qilish, mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlarga malakali milliy va xorijiy mutaxassislarni jalb qilish.**

4. Kiberzo‘ravonlikning oldini olishda **nodavlat notijorat tashkilotlarining faoliyatini rag‘batlantirish, davlat va nodavlat tashkilotlarning o‘zaro hamkorligini ta‘minlash.**

5. Kiberzo‘ravonlik qarshi kurashish bo‘yicha **tegishli normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qilish**, sohaning huquqiy asoslarini takomillashtirish.

6. Kiberzo‘ravonlikning oldini olish bo‘yicha har bir maktab va boshqa turdagi ta‘lim muassasalarining **chora-tadbirlar rejasi, dasturini tuzish.**

7. Bolalar va ayollarni kiberzo‘ravonlik xavfidan ogohlantirish, ijtimoiy tarmoqlar, Internet va boshqa raqamli vositalardan foydalanish madaniyatini oshirish, kiberxavfsizlik talablarini o‘rgatish maqsadida **ijtimoiy roliklarni ishlab chiqish va keng ommaga taqdim etish.**

8. Kiberzo‘ravonlik va boshqa turdagi kiberjinoyatlarning oldini olish, xavfini kamaytirish maqsadida **Milliy kiberxavfsizlik strategiyasi va dasturini ishlab chiqish.**

9. Kiberxavfsizlik bo‘yicha **onlayn o‘quv-seminarlari va o‘quv materiallarini o‘zida jamlagan ma‘rifiy sayt yaratish.**

10. Bolalar va ayollar uchun kiberzo‘ravonlikka uchralgan holatda murojaat qilish uchun **qisqa raqamli telefon liniyasi va Telegram botini tashkil etish.**

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Alimov, S. K., & Alimova, N. R. (2023). KIBERSTALKING: TURLARI, KO‘RINISHLARI VA IJTIMOY OQIBATLARI. Academic Research in Educational Sciences, 4(7), 106–113.

2. Aripova, A. (2022). KIBER ZO ‘RAVONLIKDAN BOXABARMISIZ?. Евразийский журнал академических исследований, 2(9), 46-48.

3. https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2021-PDF-E.pdf

4. <https://cyberbullying.org/federal-commission-on-school-safety>

5. <https://www.pewresearch.org/internet/2018/09/27/a-majority-of-teens-have-experienced-some-form-of-cyberbullying/>
6. <https://cyberbullying.org/teen-sexting-research-2016-2019>
7. <https://www.stopbullying.gov/>
8. <https://www.pacer.org/bullying/>
9. <https://www.meganmeierfoundation.org/>
10. <https://onlineharassmentfieldmanual.pen.org/>
11. <https://cyberbullying.org/about-us>
12. https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2021-PDF-E.pdf
13. <https://www.nationalbullyinghelpline.co.uk/cyberbullying.html>
14. <https://www.internetsafetystatistics.com/anti-cyberbullying-laws-in-uk/>
15. <https://anti-bullyingalliance.org.uk/tools-information/all-about-bullying/bullying-and-law/online-bullying-and-law>
16. Pat Strickland Jack Dent. Online harassment and cyber bullying// BRIEFING PAPER. 2017. P. 7. <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-7967/CBP-7967.pdf>
17. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1997/40/section/2A>
18. DCMS, Government launches major new drive on internet safety, 27 February 2017. <https://www.gov.uk/government/news/government-launches-major-new-drive-on-internet-safety>
19. <https://publications.parliament.uk/pa/cm201719/cmselect/cmpubacc/1745/1745.pdf>
20. <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/social-media-and-other-electronic-communications>
21. <https://www.ncsc.gov.uk/>
22. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/444865/Advice_for_parents_on_cyberbullying.pdf
23. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1069987/Cyberbullying_Advice_for_Headteachers_and_School_Staff_121114.pdf
24. <https://learning.nspcc.org.uk/child-abuse-and-neglect/bullying#skip-to-content>
25. <https://www.securityforum.org/>
26. <https://www.childnet.com/>
27. <https://www.legislation.gov.uk/uksi/2012/2962/contents/made>

28. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/414118/NSPCC_online_abuse_and_bullying_prevention_guide_3.pdf